

כפר חנניה³¹), מגדו, תענך, גוש חלב.

יש לציין כי המקום היחידי שנזכר במפה ולא נזכר בס' כו"פ הוא עלמא³²). ואולי אבד הקטע המדבר על עלמא מכתב היד של הס' כו"פ. כי בתאור סביבות צפת חסרות כמה שורות ועיין כו"פ, הוצאת לונץ ע' רפ"ד. כל האמור לעיל מוכיח כי מטרת מחבר המפה היתה לתאר בדיקנות רבה את הפרק י"א של הס' כו"פ.

הס' כו"פ נדפס לראשונה בוויניציה בשנת ש"ט. הוא בודאי עשה רושם גדול על משכילי אטליה, והם סימנו להם את המקומות במפה מיוחדת שתקנו לעצמם. אלמלא חששתי הייתי מוסיף כי המפה הזאת נעתקה ממפה שהיתה מצורפת לכתב היד של הס' כו"פ.

(31) בכו"פ ע' ר"צ נזכר כפר חנינא.

(32) עלמא נזכרה במסעותיו של בנימין מטודילה.

התר עסקא בארץ ישראל במאה החמישית

מאת דוב פריינדברג

בקובץ „המסחר, התעשייה והמלאכה בא"י בימי קדם" שיצא לאור ע"י החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה נדפס מחדש במאמרו של הפרופ' ש. קליין „הנייר ותעשיתו בא"י" מכתב עברי עתיק מן המאה החמישית אחר ספה"נ כתוב על גבי פפירוס (עמ' 76). לפי השקפתי חשובה מאוד התעודה הזאת לחקירת ענין סדור האשראי בא"י בתקופה קדומה זו. הנושא שעליו מדובר במכתב זה הוא ענין כספים שהיה בין איש אחד תושב הדרום (לוד), שהיה כפי הנראה תלמיד חכם גדול ושמו רבי יעקב בן יצחק, ובין איש אחד — לעזר בן יוסה תושב הגליל. הראשון לווה מהשני סך עשרים ושבעה חרובים. כעבור זמן מה שלם הרב ר' יעקב (הלווה) ללעזר בן יוסה (המלווה) סך 14 חרובים ונשאר חייב לו עוד 13 חרובים. וזה לשון המכתב בענין החוב:

6... מפני שבאת לכאן ונתתי

לך עשרין ושבעה חרובין

עד שאני באתי לדרום אצלך

10 עכשיו באת לכאן עם

[...] לך ומרקת אותי⁽¹⁾ חוץ

משלשה עשר חרובין

עד כאן הדברים ברורים ומובן לנו כל הענין של ההלואה של 27 חרובין, וכן התשלום החלקי ששלם הרב (14 חרובין) עד שנשאר חייב 13 חרוב. והנה מכאן ואילך נעשה הנוסח מעורפל ותמוה:

באתי אצלך ולא מצאתי

אותך שהלכת אצל

15 אכלבא (?) ארמיא

באתי (?) בערב... ש

הביתה (?) ולהלך לנו בספינה

אמי ואחין לי כולם⁽²⁾ כאן

שהן אצל ארמיאם⁽³⁾ נתתה

20 לי אמנה שאני נותן לך

חמשה חרובין ורביע עשית

אותן כלן שמונה עשר

...ה... אותן לי

עם אדן⁽⁴⁾ נאמן (?) שאני צריך

25 אותן הרבה. שלומך ושלום

כל בני ביתך יפרה וירבה

לעולם שלום.

ואם אדן מביא לך את

חאיגרת הזו תן (ל) אותן

לו

בקטע הזה של המכתב קשה להבין את השורות 19—23 ובעיני תמוהים

הדברים:

נתתה לי אמנה שאני נותן לך חמשה חרובין ורביע. עשית אותן כלן

שמונה עשר."

פרופ' קליין מבאר בהערותיו שנראה לו, כי הרב ר' יעקב — אחר שסילק

14 חרובין ע"ח החוב של 27 חרובין נתן בהזדמנות אחרת אמנה לר' לעזר

שהוא — המלוה — נתן לו עוד חמשה חרובין ורבע באופן שתביעת המלוה

הגיעה לסכום של 18 חרובין ורבע. את המונח אמנה מפרש הוא: "כלומר

שטר אמנה בלי חתימת עדים". — אם כן, איפוא נשאלות השאלות:

(1) שלמת לי. (2) כולם. (3) ארמיים. (4) = אדם.

(א) אם נניח, כי המלווה לעזר בן יוסה נתן להרב ר' יעקב בהלוואה בפעם שניה (בהזדמנות אחרת) עוד $5\frac{1}{4}$ חרובין, למה הוא מעקם את הסגנון והנוסח המיוחדים לו ואומר: "נתת לי אמנה שאני נותן לך", משפט שאינו מתאים לסגנונו ולנוסחו, הידועים לנו מתחלת המכתב, בשעה שהוא מודיע על ההלוואה הראשונה של 18 חרובין; אז הוא אומר בנוסח ברור ופשוט "נתתי לך 18 חרובין".

(ב) מה ענין "אמנה" לכאן? אם נאמר כי הכוונה היא "לשטר אמנה", קשה הדבר: שטר אמנה נקרא שטר שיש בו איזו פיקציה (ב"ב מ"ח—מ"ט) — "אמנה היו דברינו"; ולפי רש"י "לא הלָוְהוּ כלום (עפ"י השטר), אלא כתבנו לו וכשיצטרך ילוה בו (בשטר). והאמינו לו להמלוה שלא יוציא עליו שטר מלוה זה לגבות ממנו, אלא אם כן ילוה לו", כלומר, חותם השטר, מאמין למחזיק השטר שלא ישתמש בשטר פיקטיבי לרעתו. ועוד (כתובי י"ט, ע"א. פי' רש"י) "שטר אמנה לא לווה כלום אלא כתבו ומסרו להמלוה שאם יצטרך ללוה, והאמינו בזה שלא יתבענו אלא אם כן ילוה". ואיזה פיקציה יש כאן בנידון דידן, במכתב?

שטר אמנה אסור להחזיק בבית משום "אל תשכן באהליך עולה" (כתובי י"ט, ע"א) ורב אמר "אם אָוֶן בידך הרחיקהו" זה שטר אמנה (שם י"ט, ע"ב). וקשה להבין למה נתן לו הלווה, שהיה רב, "שטר אמנה"?

(ג) קצת קשה ג"כ: הסכום הכולל של ההלוואה הוא $18\frac{1}{4} + 13 = 31\frac{1}{4}$ ולמה יצא החשבון אצל הרב — הלוה — סך 18. פרופ' קליין רוצה לראות בזה טעות ומתקן את נוסח המכתב, ומוסיף בסוגרים המלה [ורביע] אך פשט המכתב אינו כן, כי הלוה נאמר: "עשית אותן כלן שמונה עשר".

והנה אמרתי לפתור את המכתב הזה באופן שתוסרנה כל הזרויות: לפי דעתי, יש כאן הלוואה בריבית: דמי הקרן היו עשרים ושבעה חרובין (שו' 5). ע"ח דמי הקרן פרע הלווה 14 חרובין (שש' 11—12). כאשר נפגשו בפעם השניה חישובו חשבונם ועלו דמי הריבית $5\frac{1}{4}$ חרובין ויחד עם דמי הקרן עלה כל החוב לסכום $18\frac{1}{4}$ חרובין. מן הריבית ניכה הלווה $\frac{1}{4}$ חרוב כפי הנראה "שכר עמלה" בשביל הלווה ונשאר החוב 18 חרוב.

והנה, מכיון שלא רצה הלווה רבי יעקב לעבור על איסור ריבית, שחל גם על הלווה גם על המלוה, עשו ביניהם אמנה: לא שטר אמנה שאסור להחזיק, אלא חוזה שנקרא ג"כ אמנה, היינו שאיש אחד — הלווה — מתחייב למכור להשני — להמלווה — פירות לפי המחיר שיהיה אחרי עבור זמן ידוע ולו גם יעלו הפירות או במחירם. ובתור פירות אפשר לחשוב גם החרובין, שכנראה לא היה מחירם קבוע אלא עולה ויורד.

כל זה היה, כפי הנראה, מין היתר עסקא כמו שעושים בימינו וכן מצאנו בתלמוד שוקלין וטרין על מעין היתר כזה בענין הריבית (ב"מ ס"ג, ע"א): "עושין אמנה בפירות ואין עושין אמנה בדמים; ר' ינאי אומר מה לי הן מה לי דמיהן". כלומר כשם שאפשר לעשות חוזה — אמנה — לקבל פירות אחרי עבור זמן ידוע אם גם יתיקרו הפירות, ואין חוששין לריבית, כן אפשר לקבל גם דמי הפירות לפי המחיר שעלה ואין חוששין משום ריבית. מין אמנה כזאת עשה הרב ר' יעקב עם המלווה על דמי הריבית, שעלו לסכום $5\frac{1}{4}$ חרוב. רבע חרוב שניכה הלווה מדמי הריבית כ"שכר עמלה" נהוג בכמה מקומות גם בימינו שהמלווה מנכה ללווה מן הריבית $1\frac{0}{100}$. כל זה נובע ממנהגי "היתר עסקא" (ועיין ב"מ פרק ה' משנה ד': "אין מושיבין חנוני למחצית שכר, אלא אם כן נותן שכרו; אין שמין עגלין וסיחין למחצה, אלא א"כ נותן לו "שכר עמלו" ומזוננו). אין אני קובע מסמרות בביאור זה ע"ד ההפחתה שהפחית הלווה $\frac{1}{4}$ חרוב, כי הפרט הזה אינו חשוב כ"כ; ואולי עמד הלווה על המקח והפחית לו מן הריבית את רבע החרוב. העיקר הוא, שאפשר להגיד בוודאות שיש כאן הלוואה בריבית, ועל הריבית עשו ביניהם אמנה.

יש להצטער על שאין הנוסח המלא של חוזה-האמנה לפנינו, כי אז היינו יודעים על סמך איזה דברים בהלכה היו מבססים אז בא"י את "היתר עסקא" בנוסח "אמנה". כן אילו נזכר במכתב כמה זמן השתמש הלווה בכסף המלווה, אז היינו יודעים את אחוז הריבית, שהיה נהוג באשראי בתקופה ההיא בא"י, שהרי יודעים אנו, כי דמי הריבית עלו כדי חמישה חרובים ורבע, ודמי קרן ההלוואה היו 27 חרובים; נעלם מאתנו רק הזמן.

אם-כן, איפוא, נודעת לאגרת הזאת חשיבות רבה לחקירת השאלה, אם השתמשו יהודי א"י בתקופה זו בהתרי עסקא שונים עוד לפני הנהגת היתר עסקא המקובל כעת, והנקרא היתר עסקא של מור"ם ז"ל, שהונהג לאחר חתימת השלחן-הערוך בשנת ה'ש"ן בערך.